

Miroław Jankowiak, Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów, Praha 2018, 468 s.

W serii Prace Instytutu Słowiańskiego Akademii Nauk Republiki Czeskiej ukazała się niezwykle cenna pozycja naukowa autorstwa Miroława Jankowiaka pt. *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*. Jest to już druga książka tego autora traktująca o gwarach białoruskich na Łotwie (pierwsza pt. *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim. Studium socjolingwistyczne*, opublikowana w 2009 r. w Warszawie, dwukrotnie została wydana w przekładzie na język białoruski: Białystok – Wilno 2012 i Smoleńsk 2015).

Jak podkreśla badacz, niniejsza publikacja powstała w ramach tematu statutowego pt. *Język białoruski w państwach bałtyckich i obwodzie Kaliningradzkim*, wykonywanego w Instytucie Sławistyki PAN w latach 2012–2015. Zdecydowaną większość materiału zebrał autor w ramach wspólnych projektów realizowanych przez Instytut Sławistyki PAN oraz Instytut Języka Łotewskiego Akademii Nauk Łotwy. Część nagrań pochodzi z prywatnego archiwum oraz materiałów zgromadzonych w ramach niemieckiego projektu TriMCo (Triangulation Approach for Modelling Convergence with a High Zoom-In Factor).

Każde pogranicze – terytorium, na którym mieszka kilka grup narodowych czy etnicznych – wywołuje zainteresowanie badaczy różnych dziedzin naukowych ze względu na przenikanie się wielu kultur i języków, co z jednej strony stanowi o bogactwie kulturowym, lecz z drugiej – często utrudnia identyfikację narodową. Wśród osób posługujących się na co dzień gwarą białorską na Łotwie zauważono występowanie „podwójnego, czy nawet potrójnego poczucia tożsamości narodowej. Część rozmówców jasno deklaruwała narodowość polską (osoby urodzone przed wojną w Polsce, niektórzy autochtoni), inni białorską (najczęściej przybyli po wojnie z Białorusi Wschodniej, rzadziej z Białorusi Zachodniej i z Łotwy). W północno-wschodniej Łatgalii (powiaty zilupski i dagdzki) częściej deklarowano pochodzenie łotewskie (lub łatgalskie) bądź «ruskie». Należy jednak podkreślić, że określanie przynależności narodowej nierzadko odbywało się na podstawie wyznania lub wpisu w paszporcie” (s. 382).

Szczególnie interesujące są pogranicza wielokulturowe, które przyciągają interdyscyplinarne zespoły badaczy. Do takich terytoriów niewątpliwie należy zaliczyć opisane wielonarodowościowe pogranicze między Białorusią a Łotwą, na którym przenikają się wpływy białoruskie, rosyjskie, polskie, łatgalskie i łotewskie. Żeby zrozumieć i opisać fenomen pogranicza, należy

badania przeprowadzać kompleksowo, nie ograniczając się tylko do opisu synchronicznego zaobserwowanych zjawisk, lecz także uwzględniając uwarunkowania historyczne, co znajduje wyrażne odzwierciedlenie w omawianej książce.

Bardzo interesujący jest zamysł autora udania się „śladami” Joachima Karskiego, żeby porównać granice występowania oraz stan gwar białoruskich na Łotwie, co niewątpliwie jest dużym plusem pracy. „Tak zaprezentowany materiał pozwala na dość dokładne prześledzenie zmian językowych w aspekcie chronologicznym i arealnym, tym bardziej, że zaprezentowane teksty fonetyczne zostały uporządkowane geograficznie – od północnego wschodu po południowy zachód Łotwy” (s. 18).

Okazuje się, że pełny obraz rzeczywistości językowej na tym obszarze jest bardzo urozmaicony, ponieważ gwary białoruskie, które od dziesiątków lat funkcjonują na pograniczu białorusko-łotewskim w sytuacji wielojęzyczności podlegały licznym wpływom języków sąsiednich: rosyjskim, polskim, litewskim, łotewskim, a nawet bałto-fińskim. Z tego powodu bardzo istotne jest uwzględnienie w pracy rysu historycznego, w którym M. Jankowiak omówił stosunki historyczno-społeczne (procesy migracyjne panujące na danym obszarze w przeszłości i obecnie oraz skład narodowościowy badanego terenu) implikujące charakter oraz strukturę gwar białoruskich na Łotwie. Niezwykle cenne są mapy ukazujące tereny zamieszkane przez mniejszość białoruską, poczynając od końca XIX w., przez 1935 r. do 2000.

Przyjęte w opracowaniu założenia badawcze wpłynęły na jego kształt. Praca składa się z dwóch głównych części. Pierwsza część – merytoryczna (s. 17–94) opisuje gwary białoruskie na Łotwie (ich pochodzenie, klasyfikację, stan badań, metodę eksploracji i kanon tekstów, zasady zapisu) oraz ukazuje szczegółową charakterystykę tych gwar na kilku płaszczyznach językowych (fonetycznej, morfologicznej, składniowej, leksykalnej i frazeologicznej). Z kolei część druga zawiera stanowiące ok. 5/6 całości teksty gwarowe (s. 95–372) – czyli wybrane wypowiedzi informatorów zapisane fonetycznie w gwarze białoruskiej, które są świadectwem losów ludności zamieszkującej pogranicze. Dzięki tekstom gwarowym ułożonym w uporządkowane chronologicznie kręgi tematyczne pojawia się obraz dawnego i obecnego życia respondentów, ich działalności, przebytych ciężkich doświadczeń, trudnych warunków życia (wyczerpującej pracy na roli, II wojny światowej i okupacji, głodu czy okresu władzy radzieckiej – tworzenia kołchozów i sowchozów, pracy bez wynagrodzenia), ale także sposobów spędzania wolnego czasu etc. Lektura tekstów gwarowych świadczy o tym, że udało się tu odtworzyć wewnętrzny świat człowieka, a zebrany materiał ukazujący losy poszczególnych respondentów i ich rodzin świadczy o dużym zaufaniu, którym rozmówcy obdarzyli autora. Te wypowiedzi są szczere, autentyczne, płynące z głębi serca i odzwierciedlające sposób życia i myślenia społeczności na tym dotychczas wciąż jeszcze nieopisanym szczegółowo skrawku pogranicza, nie tylko w dobie dzisiejszej, lecz także ongiś, na przestrzeni pokoleń. Bardzo cenny jest układ tekstów gwarowych z rozbiciem na

powiaty oraz zawartą dodatkową informacją (historia powiatu, mapy z zaznaczonym terenem objętym badaniami, skład narodowościowy, charakterystyka informatorów). Niezwykle bogactwo tekstów dotyczących historii, tradycji i kultury badanego regionu jest wielką wartością, dlatego należy dążyć do wydania drugiego tomu.

M. Jankowiak podkreśla, że jego badania potwierdziły przynależność gwar białoruskich na Łotwie do północno-wschodniego dialektu języka białoruskiego (a dokładniej do grupy północnej). Przy tym zaznacza, że eksplorowany obszar nie jest monolitem językowym. Ludność autochtoniczna jest bardziej zrusyfikowana, natomiast ludność, która przybyła na ziemie łotewskie po II wojnie światowej, lepiej zachowuje strukturę gwary białoruskiej. Porównanie gwary ludności autochtonicznej i napływowej znacznie podnosi wartość naukową i poznawczą pracy. Autor wyodrębnia trzy warianty gwary białoruskiej: ludności autochtonicznej, przybyłej po wojnie z Białorusi Zachodniej oraz z Białorusi Wschodniej. Podkreśla fakt dobrego zachowania struktury gwary, szczególnie na poziomie fonetyki, morfologii i składni, chociaż w Łatgalii wschodniej uwidacznia się silny wpływ języka rosyjskiego. Ten niezwykle bogaty materiał porządkuje tabela zatytułowana *Spis cech dialektalnych wg powiatów* (s. 91–93).

Szczególnie dużo miejsca poświęcono leksyce, która jest bardzo zróżnicowana. Na określenie jednego desygnatu, nawet w obrębie idiolektu, występuje kilka leksemów (np. *kartoška, bul'ba, kartopl'a*). Zauważalna jest jednak systematyczna unifikacja słownictwa spowodowana powszechną rusyfikacją, szczególnie wśród mieszkańców Łatgalii wschodniej. Zdecydowanie więcej słów białoruskich funkcjonuje w mowie osób zamieszkujących powiaty iłucki, dyneburski i krasławski, podczas gdy na północy w powiatach żilupskim i dagdzkim jest ich o wiele mniej.

M. Jankowiak szczegółowo omawia wybraną leksykę pochodzenia białoruskiego, rosyjskiego, polskiego oraz bałtyckiego. Największa liczba białorutenizmów występuje w wypowiedziach mieszkańców z pow. iłuckiego. Leksemy białoruskie są zdecydowanie częstsze niż na północy. Słownictwo rosyjskie stanowi znaczący odsetek zasobu leksykalnego miejscowej ludności posługującej się gwarami białoruskimi, chociaż podkreślono jego dwojaki charakter, obejmujący zarówno zapożyczenia, jak i leksykę wspólną dla dwóch dialektów: białoruskiego i rosyjskiego. Z kolei ta pochodzenia bałtyckiego to „słownictwo zapożyczone z języków bałtyckich do gwar białoruskich kilkaset lat temu, przede wszystkim z zakresu tradycyjnej uprawy roli, przyrody, nazw zabudowy gospodarczej i przedmiotów codziennego użytku, czy wyglądu i charakteru człowieka. Oprócz lituanizmów coraz częściej pojawiają się też letyzymy. Jest to stosunkowo młoda grupa zapożyczeń związanych z oficjalnym nazewnictwem administracyjnym, religijnym i dotyczącym życia codziennego” (s. 85). Duże są też wpływy polskie wynikające przede wszystkim z administracyjnej przynależności tych ziem do Rzeczypospolitej, a także oddziaływania Kościoła katolickiego oraz spolonizowanej miejscowej szlachty pochodzenia niemieckiego i szwedzkiego.

Polonizmy funkcjonują w różnych sferach życia: religijnej, kulturowej oraz w życiu codziennym.

Monografia kończy się pesymistyczną konstatacją, że „w niedługiej perspektywie czasu (kilku, maksymalnie kilkunastu lat) gwary białoruskie znikną wraz ze śmiercią najstarszego, przedwojennego pokolenia mieszkańców” (s. 373–374).

Omawianą książkę uzupełnia *Aneks* (*Spis nazw geograficznych i historycznych, Spis jednostek administracyjnych w przekroju historycznym, Spis skrótów, Alfabet fonetyczny zastosowany w tekstach, Kwestionariusz pytań zastosowany w badaniach, Metryczka*) (s. 391–403), bardzo bogata literatura naukowa (s. 405–416), która obejmuje prace o gwarach białoruskich i języku białoruskim na Łotwie, pozostałe prace lingwistyczne oraz prace historyczne i etnologiczne o Białorusinach na Łotwie, *Streszczenie* (w języku angielskim, białoruskim łotewskim) oraz zdjęcia dokumentujące życie respondentów w określonym czasie i na objętej badaniami przestrzeni (s. 429–467).

Zaprezentowana monografia stanowi pozycję niezwykle cenna tak pod względem naukowym – uzupełnia wiedzę o pograniczach Białorusi, jak i edukacyjnym – może służyć pomocą studentom w zdobywaniu wiedzy z zakresu dialektologii białoruskiej i zagadnień pograniczy językowych. Istotnym walorem jest także szeroko zakrojony i obszernie zaprezentowany materiał egzemplifikacyjny oraz problemowy układ pracy i sposób ujęcia. Praca znakomicie wpisuje się w coraz bogatszą literaturę dotyczącą badań pograniczy językowych, uzupełniając je o problematykę pogranicza białorusko-rosyjsko-polsko-łotewskiego.

Po lekturze omawianej publikacji z niecierpliwością należy oczekiwać ukazania się kolejnej pracy autorstwa Mirosława Jankowiaka pt. *Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego* z aneksem w postaci *Słownika gwar białoruskich na Łotwie*. W opracowaniu znajduje się również niewielki *Atlas gwar białoruskich na Łotwie*.

Nina Barszczewska